

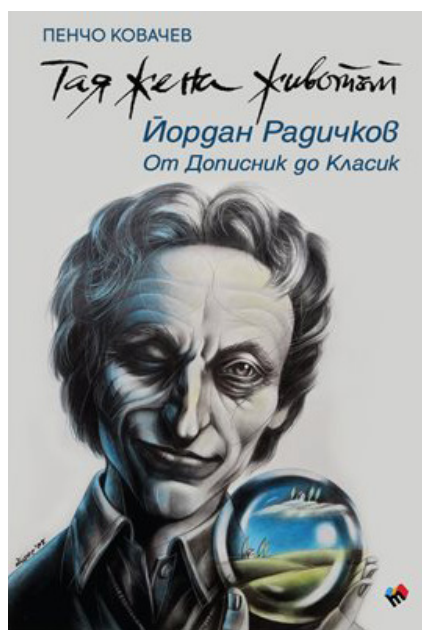
ЗА ЙОРДАН РАДИЧКОВ – С ЛЮБОВ И ПРЕКЛОНЕНИЕ

Юлияна Стоянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Книгата „Тая жена животът. Йордан Радичков. От дописник до класик“ на журналиста, писател и сценарист Пенчо Ковачев е необичайна в няколко аспекта: жанрово тя попада в неназовимото пространство между документална биография, критическа студия и мемоаристика. Документалното начало изгражда гръбнака на книгата; мемоарното е заложено в тясното познанство на Пенчо Ковачев с Радичков и семейството му, както и с мнозина от лицата в обкръжението му. Критическият (и литературнокритически) глас на автора звучи в коментарите на всеки факт и всяко събитие от живота и творчеството на Радичков. Истинското очарование на книгата обаче извира от яркото присъствие на автора даже там, където в ролята на третоличен разказвач предава максимално обективно случилото се, но особено когато говори от свое име – като наблюдател, участник, съдник или просто коментатор, цитирайки факти от дневниците си, или като се обръща директно към читателя: „Какво ще кажете за тази ловджийско-философско-поетична метафора на майстора на словото?!“ (с. 65).

Книгата е структурирана на хронологичен принцип: всяка от осемте глави обхваща по едно десетилетие от житието на човека и писателя Радичков, като се започне от раждането му до неговата кончина в 2004 г. Изданието е богато снабдено със снимков материал – на самия Радичков, близките, приятелите и съвременниците му и на някои от рисунките му. Преди списъка с цитираните

литературни източници е поместена справка за книгите на писателя по годините на издаването им, изброени са наградите, присъдени му у нас и в чужбина, споменат е броят на преводите на негови творби, изредени са страните, в които са поставени негови пиеси.

Първата глава е предшествана от поредица паратекстови въведения (мото, предговор от Николай Табаков със заглавие „Магията на книгата“, „Проглас“ и „Заглавието“), носещи информация, която се оказва ключова за духа на по-нататъшното изложение.

Започвам с мотото на книгата, заявено на първата страница, където обикновено стоят посвещенията: „Тази книга е написана с много любов, но е пълна с пропуснати възможности“. Няма да се спирам на „пропуснатите възможности“, тъй като те присъстват в съзнанието на всеки автор, предоставил своето творение на читателската публика. Затова пък бих желала да подчертая, че любовта на Пенчо Ковачев към обекта на неговия труд извира от всяка страница. Това ме мотивира да заложа тази ключова дума в заглавието на рецензията за нея. Но любовта, уважението и преклонението пред човека и твореца Радичков нито за миг не замъгляват аналитичния подход и обективната преценка на фактите, от които се ръководи авторът.

В „Прогласа“ е проиграна фолклорно-приказната традиция за предсказване съдбата на новородено дете: трите орисници на Берковската околия наричат необичайни дарби на младенеца Йордан Радичков: „въображението му да е по-голямо от връх Тодорини кули, умът и фантазията му – „повече, отколкото е водата в реките Златица и Огоста“, да е сладкодумен като целия свой род и „всички благолажи от селото“. Митологичното прогласяване на изключителността на Радичков хармонизира и като светоглед, и като стилистика с уникалното вплитане на магическото в творчеството на писателя и оправдава иконичното му отражение (без да е подражание) в книгата за него. Защото в своя текст Пенчо Ковачев се опира не само на факти, преценки и интерпретации, а и на анекдотични истории, разказани му лично или подсказани, дочути, доловени, предположени, като предварително предупреждава за нефактологичния източник на съответната информация.

Последният паратекстов фрагмент на книгата обяснява избора на заглавие: „тая жена“ е универсумът на торлашкия говор, а „тая жена животът“ е цитат от реплика на персонажа от Радичковата пиеса „Януари“. Така чрез „Прогласа“ и „Заглавието“ Пенчо Ковачев насочва читателя към уникалния, пълен с парадокси свят на Йордан Радичков, открил за българската литература сюрреалистичния чар на иронично-пародийното в една догматизирана културно-политическа реалност.

Първите две глави говорят за израстването на писателя: за семейните му корени, детството и юношеството му – по разкази на съвременници и семейни предания. Третата глава, под наслов „Журналистът става писател в Родо-

пите“, проследява първите журналистически изяви на бъдещия наш класик, подписани с името Йор. Димитров. Пенчо Ковачев си е позволил да цитира два дебютни текста на прохождащия дописник, публикувани във в. „Народна младеж“ от 1951 г. Макар и разказващи за прибирането на реколтата в „бодришкия“ стил на тогавашното време, тези текстове разкриват някои аспекти от писателското амплуа на Радичков, които ще му донесат световно признание. В репортажа „А пшениците плачат ли, плачат...“, поместен в рубриката „Вместо фейлетон“, вече се появяват анимираната пшеница и антропоморфните лалутери, които си разменят саркастични реплики по адрес на мързеливите жътвари. Коментирайки този репортаж, Пенчо Ковачев не пропуска да приобщи читателя към своето мнение чрез директно обръщение към него: „Какво ще кажете? Колкото и да е шарил с червено съответният редактор, талантът на младежа упорито бие на очи като лисица на пазар“ (с. 49). Благодарение на таланта си от 1953 г. младежът започва работа във в. „Народна младеж“, а след това и в „Септемврийче“ и „Вечерни новини“. Под налягането на главния редактор на „Народна младеж“ той заменя фамилното име Димитров с Радичков. Според Пенчо Ковачев през същата съдбовна 1953 г. се поставя началото на писателската кариера на Радичков – чрез пътеписа „Широка крачка“ (в съавторство с Дамян Обрешков), който разказва за отварянето на първичния свят на помаците към модернизацията. Пенчо Ковачев не подминава житейската ирония на събитието: „...авторът на „Този пусти северозапад“, чиито главни герои са торлаците и хората от триъгълника между митичното село Черказки, пещерата Магура и река Дунав, черпи първото си вдъхновение и прави своя белетристичен дебют с разказ от живота на българомохамеданите в Родопския край“ (с. 54). Този коментар е подплатен с признанието на самия Радичков, че журналистиката му е помогнала много да стане писател. От този момент в книгата на Пенчо Ковачев се появява онова многогласие, което придава особената дълбочина на изложението: привеждат се цитати, коментари, мнения, изявления, спомени на журналисти, литературни критици, философи, историци и политици, извлечени от богатите литературни и архивни източници, върху които се базира текстът. Най-важен е обаче автентичният глас на самия Радичков (от журналистическите му публикации, книгите, интервютата и частните разговори), който звучи от почти всяка страница на книгата.

През същата 1953 г., във в. „Литературен вестник“, е белетристичният дебют на Радичков – с разказ, в който присъства и Вълко Червенков като герой. По този повод Пенчо Ковачев пише: „Йордан Радичков никога не е бил бунтар“, но още тук изговаря и другата истина – за същинската творческа природа на писателя: че не след дълго тъкмо човекът, когото виждаме да ходи на лов със силните на деня и (за добро или зло) да другарува с някои от тях, ще наруши схемите на социалистическия реализъм – най-напред със сборника „Свирепост

настроение“, а след това – с цялостното си литературно дело, създавайки свой стил и образност (с. 61). В по-нататъшния текст тази концепция на Пенчо Ковачев става водеща за разбирането на мястото на писателя в нашата (и в световната) литература.

Следващата глава („1960 – 1969. Бохеми. Уроците на Емилиян Станев. Верблюди. Сибирски дворове“) започва с анализ на темите и проблемите в първия сборник с разкази на писателя – „Сърцето бие за хората“. Коментарът, че разказите са написани според каноните на социалистическия реализъм, е придружен от обяснението, че иначе не биха били публикувани в литературния печат, „камо ли пък издадени в книга“ (с. 71).

Много скоро обаче се появяват други две книги, които формират новия, уникален облик на писателя: сборниците с разкази „Шарена черга“ (за деца, но и за възрастни) и „Свирепо настроение“ – книга, „уникална със своите асоциативни препратки“ и „първата българска книга, в която властва гротеската“ (с. 81).

Подробно са описани перипетиите на ръкописа на „Свирепо настроение“ в издателство „Български писател“. Директорът Петър Пондев оценява по достойнство разказите въпреки факта, че в тях има „много фантазии“, а това „не се връзва никак с нашата социалистическа действителност“ (с. 81). След време редакторът на книгата, Димитър Гулев, споделя: „Йордан беше първият, който наруши партийната линия, разчупи традицията и направи нещо повече от обикновена проза“ (с. 81). Критиката е неподготвена за новата проза на Радичков. Особено невъздържан е Иван Спасов, който пише „Реплика срещу автора и критиците му“. Спасов вижда в разказите „безконтролна игра на въображението“, „художествен произвол“, „психологически автоматизъм“ (с. 83).

Само в няколко изречения Пенчо Ковачев обобщава значимостта на тази книга: „Радичков измисли най-обемната метафора на това време и я нарече суматоха. С нея обозначи не само „великото преселение“ от селото към града, но и великата драма в душите на тези пограждани селяни. Мощното му въображение отвява като вихър всеки критически опит той да бъде прономерован, прошнурован и поставен в съответната папка или в удобното чекмедже на властта“ (с. 83).

В този период излизат някои от най-значимите Радичкови книги: пътеписът за Сибир и Якутия „Неосветените дворове“, новелите „Вятърът на спокойствието“, „Тенекиеното петле“ и „Последно лято“. Писателят дебютира в киното с анимационния филм „Опашката“, а само три години по-късно игралният филм по негов сценарий „Горецо пладне“ е включен в селекцията на Кинофестивала в Кан. Следва филмът „Привързаният балон“, който изведнъж се оказва политически твърде неудобен. Идеологическите цензори виждат „двойното дъно“ на филма, обяснява Пенчо Ковачев, „а бдителни посредственици подшушват на Тодор Живков, че в образа на магарето е самият той“. Филмът е реабилитиран едва след 1989 г.; цели 22 години по-късно, в Берлин, участва в конкурс на „зак-

лючените филми“. В този период на творчески разцвет Радичков завладява и театралната сцена на „Сатиричния театър“ с пиесата „Суматоха“.

Десетилетието на 60-те години се оказва съдбоносно за Радичков не само в творчески, но и в личен план. Създават се приятелски връзки за цял живот – с писателя Емилиан Станев и семейството му, с руския литературовед от български произход Георгий Гачев, който го придружава в сибирското му пътешествие, с актьора Григор Вачков, който участва във филмите и пиесите му, и с мнозина други. Тази глава разказва и за ролята на съпругата на Радичков – преданата Сузи („Сузи орлицата“), която според Дамян Обрешков, журналист и близък приятел на писателя, е изиграла решаваща роля за изстраването му като име от световна величина: „Тя посвети целия си живот на него, крепеше го, дисциплинираше го дори“ – до степен през 1980 г. да организира лечението му от лъжеинсулт, за да го предпази от зачестилите бохемски вечери с много алкохол и цигари.

В края на това десетилетие (в 1969 г.) е отпечатан сборникът с разкази „Барутен буквар“, за който писателят две години по-късно получава Димитровска награда. Това се случва през следващата декада, включена в главата „1970 – 1979. Скандали“. Големият талант на Радичков и неочакваната му продуктивност в областта на белетристиката, на кино- и театралната драматургия му носят както почести, награди и почитатели, така и бурна ответна реакция – злонамерени критики и опити да бъде ограничена творческата му свобода. Тук на сцената излиза облеченият не само с авторитет, но и с политическа власт академик Тодор Павлов, който във в. „Народна култура“ публикува статията „Революцията не е суматоха, не е парадокс“. Гневът му е насочен не само срещу писателя, но и срещу високата оценка на писателските му изяви: „Задъхал се от възторг, литературният критик Кръстьо Куюмджиев [...] е написал небивала досега апология на Йордан-Радичковото творчество“. Този гняв се излива и в лично писмо до Тодор Живков, в което философът академик се възмущава от „разни диви разкази и гротески“. В същото време обаче, коментира Пенчо Ковачев, Тодор Павлов, „главният идеолог на републиката“, йезуитски обяснява за какво писателят е бил отличен с Димитровска награда: за да му се припомни по какъв именно път „иначе безусловно талантливият наш автор [...] може и трябва да върви по-нататък, ако иска да създава действителни, а не мними идейно-естетически стойности“. Опитът за сплашване не успява, само след година, в знак на помирение (не без задкулиската намеса на самия Тодор Живков), Тодор Павлов кани Радичков на 80-годишния си юбилей. Но битките в живота на писателя не секват. Следва нова изява на непокорния писател, която „разлайва кучетата“: литературният критик Атанас Свиленов публикува интервю с Радичков в сп. „Съвременник“, което се препечатва в сп. „Иностранная литература“, а Георги Марков го коментира в радио „Свободна Европа“. В същото време, отбелязва Пенчо Ковачев, „към ръководството на СБП и партийните институции тече по-

ток от критики, възмущения и обвинения“ (с. 120). Такава е и съдбата на трите новели от сборника „Скални рисунки“, от които най-неудобен за властимащите е „Козелът“ (филмиран след смъртта на автора от режисьора Георги Дюлгеров).

Обликът на това десетилетие е под знака на драматургичните изяви на писателя. Заснети са пет филма по негови сценарии, от които най-значими се оказват „Последно лято“ (с режисьор Христо Христов) и „Всички и никой“ (единственият филм на театралния режисьор Крикор Азарян). Пиесите „Януари“, „Лазарица“ и „Опит за летене“ имат огромен зрителски успех не само у нас, но и в европейските страни, където постановките гастролират. При представянето на „Опит за летене“ на Международния театрален фестивал „БИТЕФ-13“ в Белград през 1979 г. отзивите са, че „Радичков би могъл да се нарече един втори селски Йонеско“ (с. 133). Пенчо Ковачев споделя, че на премиерата на „Лазарица“ в Сатиричния театър (на която присъстват видни интелектуалци като акад. Петър Динеков, Багряна, Дора Габе, Георги Джагаров и др.) „в салона беше тихо като в църква, освен минутите, в които аплаузите награждаваха поредния връх в изпълнението на Григор Вачков. В пиесата имаше всичко от живота: мъдрост, шеги и смях, ирония, тъга, жал, човекознание, дълбок ум“ (с. 130). Разбира се, властта, по единствения ѝ достъпен начин, отново се намесва в културния ни живот – като се опитва с помощта на „престаряващи се театрални критици“ да спре репетициите на „Януари“, но безуспешно.

Още по-сложна е съдбата на пиесата „Образ и подобие“, написана през следващото десетилетие (в 1986 г.), което Пенчо Ковачев представя в главата „1980 – 1989. Инфаркти и инсулти“. Тази пиеса наистина се оказва „инфарктна“ – отново благодарение на усърдието на някои „верноподаници от културните среди“ тя занимава съветниците на Тодор Живков, които се разпознават в нея, разрушава дългогодишното приятелство на писателя с Дико Фучеджиев, тогава директор на Народния театър, и в крайна сметка Радичков е принуден да нанесе в текста си (по непотвърдени източници) „15 ампутации“ (с. 171), при които обаче, убеждава ни Пенчо Ковачев, „необяснимо ... не са премахнати диалозите с най-силните алегии и метафори за кралството и кралските съветници“. Когато най-после, след 10 ноември, пиесата е поставена в Народния театър, няма успехите на предишните Радичкови пиеси, което е обяснимо с настъпилите политически промени.

Година преди тези промени излиза романът „Ноев ковчег“ – книга, която акад. Петър Динеков определя като „опит за дълбоко проникване в глобалните, нравствени проблеми на нашето време, като докосване до космическото начало“ (с. 183).

За да е пълен образът на писателя, Пенчо Ковачев се спира на неговото участие във властта преди Промяната: 1973 до 1986 Радичков е член на Съвета за духовно развитие, където взема отношение към въпроси, свързани с литературния процес. Като знак за международния авторитет на писателя Ковачев отбе-

лязва и присъствието му на срещата с Франсоа Митеран, цитирайки Радичковото изказване, че се чувства не като дисидент, а „като муха в супата“.

Главата, която осветява житейския път на Радичков през последното десетилетие преди Милениума, ненапрасно е озаглавена „1990 – 2000. Насила във властта. Случаят Сорос“. През този период писателят, верен на житейското си кредо – да отдава всички сили за добруването на своя народ, става член на управителния съвет на фондацията „Отворено общество“, основана от Джордж Сорос. Скандалът около писателя избухва във връзка с документалния филм, посветен на Фондацията. В него Радичков, за да подчертае колко прозрачна е дейността на „Отворено общество“, сравнява педантичното ѝ счетоводство с тефтерчето на Васил Левски, в което е описан всеки разход. Споменаването на Апостола на българското революционно движение в контекста на недолюбваната и до днес дейност на милиардера от унгарски произход разбунва духовете. На второто годишно съвещание на Фондацията писателят дава израз на разочарованието си: „Нападките срещу нас са извън моята интелигентност. Аз работя за отвореното общество като публичен и почтен човек“. Радичков напомня, че и преди са го обвинявали в предателство към българския народ и стига до печалното заключение, което, за съжаление, се оказва пророческо за развитието на страната ни след Промяната: „Около нас още дълго ще има останки от канцерогенност от минали времена. [...] Като пишещ човек казвам, че в това няма сюжет – то е безплодно“ (с. 207). Още по-разочароваща е прекъснатата в зачатък политическа кариера на Радичков, отразена от Пенчо Ковачев чрез прощалното слово на писателя на 23 август 1990 от трибуната на Народното събрание (с. 199).

Въпреки политическите трусове белетристичната активност на писателя не секва. Десетилетието е белязано от издаването на няколко нови книги, съдържащи както оригинални, така и вече отпечатани творби: „Хора и свраки“, „Акустичното гърне“, „Мюре“, „Умиване ръцете на Богородица“, „Автострада“, „Избрано“. Специалните коментари на Пенчо Ковачев са върху новите разкази в сборника „Пупаво време“ и особено върху политическата актуалност на сравнението между гъбата „пупавица“ и „идеите на нашето време“: „Докато политиците говорят колко нови и свежи са тези идеи, то те вече са се сбабичосали и са почнали да се превръщат в прах“.

Утвърден като класик, писателят е обект на творчески изяви в своя чест: Георги Чапкънов извайва негов скулптурен портрет и паметник, а Димитър Петков прави документален филм за Радичков („Черказки хроники“). През 1996 г. авторът на едни от най-гледаните пиеси получава наградата „Аскеер“ за цялостно творчество.

В началото на новото столетие, описано в последната глава на книгата („2001 – 2004. Поклон пред Радичков“), писателят изживява нови разочарования. В 2000 г. е номиниран за наградата „Йордан Йовков“, но не я получава.

Проваля се и изборът му за академик през 2003 г. Особено болезнено го засяга историята с номинацията му за Нобелова награда (в 2001 г.), а ето и обяснението, до което се е добрал Пенчо Ковачев. Писателят не е получил наградата, защото не е направил крачката, която се изисквала от него – в интервю по една от шведските телевизии се очаквало да каже нещо критично срещу системата и Тодор Живков; вместо това обаче той отговарял „в неговия си иносказателен и загадъчен стил“ (с. 243).

Смъртта на писателя на 21 януари 2004 г. и опелото му, на което освен близки и приятели присъстват тогавашният президент Георги Първанов и редица правителствени лица, са описани лаконично. На финалните страници на книгата Пенчо Ковачев цитира записки от дневника си, в които споменава за публикуваната от него във в. „24 часа“ поредица „От дописник до класик“; помества спомени за Радичков от приятеля му акад. Светлин Русев и завършва с разкази за срещите си с лица от сдружението „Приятели на Радичков“ и популяризирането му в Италия.

С богатството на включения материал върху живота и творчеството на Йордан Радичков, с начина на представяне на този материал както обективно, така и с ясно изразена авторска позиция, с елегантния си и занимателен стил книгата на Пенчо Ковачев е ценен принос към написаното за този все още недостатъчно оценен класик на българската литература.

ЛИТЕРАТУРА

КОВАЧЕВ, П., 2024. *Тая жена животът. Йордан Радичков. От дописник до класик*. София: Книгоиздателска къща „Труд“, 2024. ISBN 978-954-398-840-2

REFERENCES

KOVACHEV, P., 2024. *That Woman, Life. Yordan Radichkov. From Correspondent to Classic*. Sofia: Trud Publishing House, 2024. ISBN 978-954-398-840-2

FOR RADICHKOV – WITH LOVE AND ADORATION

✉ **Prof. Juliana Stoyanova, DSc.**
ORCID iD: 0000-0002-1849-9554
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: julianastoyanova@yahoo.com